Branitelj vjere ili branitelj vjerâ? Politička liturgija britanske monarhije i institucionalizacija pluralizma

Prof. dr.sc. Hrvoje Špehar
Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu
hrvoje.spehar@fpzg.hr

Uvod

Suvremene demokratske ustavne države ne legitimiraju se samo pravnim poretkom i racionalnim ostvarenjem političkih ciljeva. Ispod površine racionalnoga rječnika moderne politike perzistira simboličko i obredno, mitsko i hijerofanijsko obilježje predmodernih političkih formi kao nosivi element suvremenoga političkog poretka, pri čemu je funkcija obrednoga u modernoj državi gotovo identična onoj predmodernih formi, samo s djelomično izmijenjenim interpretacijama. Ako je ta teza točna, tada bi se na mjestima gdje je politička liturgija najočuvanija moralo moći promatrati kako institucije odgovaraju na duboke društvene promjene: ne razgradnjom obrednoga, nego njegovom reinterpretacijom. Upravo takvo mjesto jest britanska monarhija — složeni obredni sklop u kojem se specifičan međuodnos kršćanske i političke liturgije još uvijek može susresti u gotovo netaknutu obliku (usp. Špehar, 2024: 151).

Postavlja se pitanje kako politička liturgija britanske monarhije omogućuje institucionalizaciju društvenih promjena kroz simboličke transformacije. Promjena simboličke uloge britanskoga monarha od tradicionalnoga *Defender of the Faith* prema inkluzivnijem shvaćanju uloge zaštitnika svih vjera predstavlja primjer institucionalizacije društvenoga pluralizma, pri čemu politička liturgija monarhije ne nestaje, nego se prilagođava novim društvenim okolnostima. Ovdje se nastoji ukratko rekonstruirati teorijski okvir političke liturgije kao mehanizma institucionalne legitimacije; zatim se analizira povijesna religijsko-politička uloga britanskoga monarha i njezina reinterpretacija u pluralnome društvu, s krunidbom Charlesa III. 2023. godine kao središnjim analitičkim mjestom; naposljetku se pokazuje zašto ta promjena nije puka komunikacijska prilagodba, nego proces institucionalizacije novih društvenih vrijednosti.

Politička liturgija kao mehanizam institucionalne legitimacije

Institucije ne opstaju samo zahvaljujući pravnom poretku, nego i zahvaljujući simbolima, ritualima i narativima koji proizvode legitimnost. Politička liturgija stoga nije preživjeli ostatak predmodernoga društva koji bi sekularizacija postupno istrošila, nego sastavni dio suvremenih demokratskih država: moderna demokratska politika snažno je obilježena mitskim i obrednim, unatoč predodžbama da je uloga mitskoga i obrednoga završila ustanovljenjem poretka koji se legitimira racionalnim ostvarenjem političkih ciljeva.

Istraživanja ritualizacije politike upućuju na nosivu obrednu strukturu političkoga djelovanja: sakralizaciju mjesta, vremena, osoba, događaja, sjećanja i narativa, sve do samih institucija i, konačno, države kao ključne političke institucije (Balandier, 1980; Rivière, 1988; Schwartzenberg, 1977). Pritom se uočava kontinuitet transpozicije obrednoga: kao što je kršćanska liturgija preuzimala i preoblikovala starije obredne forme, tako i moderne političke liturgije — revolucionarne, republikanske, ali i totalitarne — preuzimaju glavna obilježja vjerskih obreda, od proroka i preteča do ikonografije velikih ličnosti (Rivière, 1988; usp. Špehar, 2024: 152). Posrijedi je paradoksalna sekularizacija obrednoga: sekularni poredak ne odbacuje liturgijsku strukturu koju je izgradilo kršćanstvo, nego preuzima njezine elemente i premješta ih u nov politički kontekst.

Da bi se, međutim, obredno oblikovalo kao politička liturgija, potrebna mu je nosiva struktura, utemeljujući akt postojanja. Tu poziciju u društvenim znanostima zauzima fenomen mita. Mit nije prepričavanje ni iluzija, nego priča o onome što se stvarno dogodilo u čarobnom vremenu početaka, čije reaktualiziranje omogućuje istinski religijsko iskustvo prisutnosti utemeljujućega (Eliade, 2004: 6, 21). Politički mit, k tomu, ne djeluje ponajprije lingvistički: dok jezični simbolizam vodi u objektivizaciju čulnih dojmova, mitski simbolizam proizvodi objektivizaciju osjećaja, pa obredni čini postaju dio nesvjesnoga, pri čemu nije presudno objašnjenje razloga koji stoje u pozadini mita, nego upravo simboličko (Cassirer, 1972; usp. Špehar, 2024: 156).

Zašto suvremena država treba takvu strukturu? Država ne postoji radi same sebe i razlog svojega opstanka ne izvlači iz sebe: ona se mora legitimirati, mora tražiti svoj *raison d'être* izvan same sebe i u njega se stalno osvjedočavati (Isensee, 2004: 17). Racionalno ispunjavanje zadaća — sloboda, jednakost, socijalna sigurnost — ne ispunjava taj prostor do kraja. Tu se prazninu može opisati kategorijom sekularne hijerofanije suvremene demokratske države: u njezinim je temeljnim načelima uvijek prisutan *ostatak* koji sadrži neispunjenost ciljeva, a mitsko i obredno u suvremenoj politici služi upravo mogućnosti prevrednovanja, transformacije i promjene politike, njezinoj prilagodbi novim društvenim uvjetima i održavanju razine legitimnosti (Špehar, 2024: 159–161). Država pritom traži i vlastitu misanscenu — režiju fikcije, poput krunidbe ili izbora i ostalih rituala vlasti — u koju pohranjuje ono što mora ostati skriveno (Picq, 2014: 21–22).

Iz te perspektive ustavne monarhije nisu anomalija u svijetu racionalno legitimiranih demokracija, nego mjesta na kojima je politička liturgija najvidljivija i najočuvanija. Britanska monarhija pritom nije zanimljiva zbog "tradicije" u muzejskom smislu, nego zato što predstavlja jednu od najočuvanijih političkih liturgija suvremenoga Zapada: liturgiju u kojoj su kršćanski obredni sadržaji i državna legitimacija stoljećima činili jedinstvenu cjelinu — i koja se upravo zato pokazuje kao idealan laboratorij za promatranje onoga što se događa kada se društvo koje ta liturgija legitimira snažno mijenja.

Britanska monarhija između tradicije i pluralnoga društva

Povijesna uloga britanskoga monarha oblikovana je kao spoj političke i religijske legitimacije, a genealogija naslova *Fidei Defensor* pokazuje da je taj spoj od početka bio stvar sakralne titulature — političke liturgije

imenovanja. U ekonomiji kasnosrednjovjekovnih i ranonovovjekovnih kraljevskih epiteta francuski je kralj nosio naslov *Rex Christianissimus*, španjolski *Rex Catholicus*, a engleska je kruna desetljećima nastojala od Svete Stolice ishoditi usporediv trajni naslov; presedan je postojao i u škotskoj kruni, kojoj je papa Julije II. već 1507. godine, u osobi Jakova IV., podijelio naslov zaštitnika i branitelja kršćanske vjere (usp. Scarisbrick, 1968. 115-117). Papinski naslov, drugim riječima, nije bio puka počast, nego element međunarodnoga simboličkog poretka u kojem se politička legitimnost iskazivala religijskim imenom.

Neposredan povod dodjeli naslova bila je Lutherova reformacija. Kao odgovor na Lutherov spis *De captivitate Babylonica ecclesiae* (1520.), Henrik VIII. — vjerojatno uz sudjelovanje Thomasa Morea i kardinala Wolseyja — objavljuje 1521. godine traktat *Assertio septem sacramentorum adversus Martinum Lutherum*, obranu sedam sakramenata i papinskoga primata (Henrik VIII., 1521; usp. Rex, 1993: 113-115). Retorika traktata i sama je liturgijski nabijena demonologija: Henrik Luthera naziva otrovnom zmijom (*serpens venenatus*), paklenim vukom (*inferorum lupus*) i đavoljim udom (*diaboli membrum*), uspoređujući ga s Kerberom. Djelo je 2. listopada 1521. u Rimu papi svečano predao John Clerk, dekan Windsora, a potom je postalo europski nakladnički uspjeh s više od desetak latinskih i njemačkih izdanja do 1524. godine — na koji je odgovorio i sam Luther spisom *Contra Henricum Regem Angliae* (1522.).

Već 11. listopada 1521., nekoliko tjedana nakon svečane predaje, Leon X. bulom dodjeljuje Henriku naslov *Fidei Defensor* (Leon X., 1521; izvornik u: British Library, Cotton MS Vitellius B IV/1). Latinski tekst bule pritom je znakovit jer samo imenovanje razumije performativno — kao zrcalo u kojem će se vladar trajno prepoznavati: "*Et profecto, huius tituli excellentia et dignitate ac singularibus meritis tuis diligenter perpensis et consideratis, nullum neque dignius neque Maiestati tuae convenientius nomen excogitare potuissemus, quod quotiens audies aut leges, totiens propriae virtutis optimique meriti tui recordaberis*" — odvagnuvši izvrsnost i dostojanstvo ovoga naslova te tvoje osobite zasluge, nismo mogli smisliti ime dostojnije ni primjerenije tvojemu Veličanstvu, koje će te, kad god ga čuješ ili pročitaš, podsjećati na vlastitu vrlinu i najbolju zaslugu. Naslov, dakle, ne opisuje funkciju, nego sakralizira osobu: imenovanje je obredni čin kojim se vladarska osoba upisuje u religijski poredak značenja — upravo onaj tip sakralizacije osoba koji istraživanja političke liturgije prepoznaju kao njezinu nosivu strukturu (Balandier, 1980: 100-114; Rivière, 1988: 15-32).

Povijesna je ironija, međutim, da je naslov nadživio i vlastitoga darovatelja i vlastito izvorno značenje. Nakon što je Klement VII. odbio poništiti Henrikov brak s Katarinom Aragonskom, *Act of Supremacy* (1534.) proglašava kralja jedinim vrhovnim poglavarom na zemlji Engleske crkve (*the only supreme head in earth of the Church of England called Anglicana Ecclesia*), a kraljevski stil od 1535. uključuje formulu *in terra supremum caput Anglicanae Ecclesiae*. Pavao III. Henrika izopćuje i oduzima mu papinski naslov, no engleski parlament aktom iz 1543./1544. (35 Hen. VIII, c. 3) isti naslov iznova potvrđuje kao naslov engleske krune — sada, dakako, s izokrenutim značenjem: naslov dodijeljen za obranu rimske vjere od Luthera postaje parlamentarni naslov vladara koji Englesku crkvu brani od Rima. Elizabetinska formulacija iz 1559. kraljevsku ulogu preoblikuje u naslov vrhovnoga upravitelja (*Supreme Governor*) Anglikanske crkve, pa je od tada do danas monarh istodobno vrhovni upravitelj državne crkve i branitelj vjere — pri čemu

se pod "vjerom" podrazumijevala protestantska, anglikanska vjera, što potvrđuju i krunidbena prisega i pristupna deklaracija kojima se vladar obvezuje čuvati protestantsku sukcesiju i ustrojstvo Engleske crkve (usp. Bogdanor, 1995: 215-239). Ključno je uočiti da se prva velika resignifikacija naslova dogodila, dakle, već u 16. stoljeću: označitelj je ostao netaknut, izvor legitimacije (papa → parlament) i sadržaj "vjere" (rimska → anglikanska) posve su zamijenjeni.

Krunidba je pritom paradigmatski primjer religijsko-političkoga obreda: od 973. godine odvija se prema liturgijskoj matrici koja uključuje pomazanje, predaju insignija, prisegu i euharistijsko slavlje, a od 1066. godine njezino je mjesto Westminsterska opatija — krajnja točka kršćanskoga liturgijskog naslijeđa zapadne političke liturgije (usp. Špehar, 2024: 155). Pomazanje monarha svetim uljem, skriveno od očiju javnosti, najsakralniji je trenutak obreda: mjesto na kojem se, rečeno Picqovim rječnikom, pohranjuje ono što mora ostati skriveno (Picq, 2014: 22). Krunidba je, ukratko, hijerofanijski čin države — reaktualizacija utemeljujućega mita engleske, kasnije britanske državnosti.

Ta je liturgijska konstrukcija pretpostavljala društvo koje se s njom barem nominalno podudara. Upravo se ta pretpostavka u drugoj polovini 20. i početkom 21. stoljeća raspala. Sekularizacija, religijski pluralizam i multikulturalnost promijenili su religijsku fizionomiju Ujedinjenoga Kraljevstva: popis stanovništva iz 2021. prvi je put pokazao da se manje od polovice stanovnika Engleske i Walesa izjašnjava kršćanima, dok se više od trećine ne izjašnjava pripadnicima nijedne religije, a značajan i rastući udio pripada islamu, hinduizmu, sikhizmu, judaizmu i drugim tradicijama (ONS, 2022). Istodobno je pripadnost Engleskoj crkvi — onoj čiji je monarh vrhovni upravitelj — sve više u opadanju. Dramatičnost te promjene najbolje pokazuje usporedba dvaju popisa: još 2001. godine kršćanima se izjašnjavalo 71,6 % stanovnika Ujedinjenoga Kraljevstva (Purdam i sur., 2007: 149), da bi dva desetljeća poslije taj udio pao ispod polovice. Posrijedi je proces koji sociologija religije opisuje formulama o vjerovanju bez pripadanja, odnosno o istodobnom opadanju i vjerovanja i pripadanja (Davie, 1999; Voas i Crockett, 2005), a koji britansko društvo čini jednim od religijski najpluralnijih, ali i najsekulariziranijih u Europi (usp. Špehar, 2010: 188–189). Time je nastao rascjep koji je za političku liturgiju egzistencijalan: obred koji legitimira državu prestao je odgovarati društvu koje bi trebao simbolički objediniti. Monarh koji je branitelj jedne vjere u društvu mnogih vjera i nevjere riskira da iz simbola jedinstva postane simbol partikularnosti; legitimacijska formula prestaje biti jednako nosiva. Pred monarhijom su, načelno, stajala tri puta: ukidanje religijske dimenzije (radikalna sekularizacija obreda), okoštavanje u partikularnosti (liturgija kao spomenik) ili reinterpretacija simbola uz očuvanje strukture. Britanska monarhija izabrala je treći put.

Da je treći put bio institucionalno najizgledniji, pokazuje dugoročna pravno-politička putanja britanskoga modela "državne crkve", koja se može čitati kao slijed ključnih prekretnica: od Akta o toleranciji 1689. godine, preko postupnoga oblikovanja načela opće vjerske slobode između 1800. i 1919. godine, ukidanja državnoga statusa Irske (1869./1871.) i Velške crkve (1914./1920.), do zakonâ iz 1919. i 1921. kojima Engleska i Škotska crkva stječu unutarnju autonomiju te, naposljetku, inkorporacije Europske konvencije o ljudskim pravima 1998. godine (Doe, 1999: 187–193; McClean, 2008: 597–609; usp. Špehar, 2010). Na kraju te putanje model državne crkve opstaje ponajprije u simboličkoj ulozi. Istodobno, britanski politički

sustav ne poznaje laicizaciju francuskoga tipa: dok je društvena sekularizacija među najuznapredovalijima u Europi, na simboličkoj razini političkoga života religijske prakse — od svakodnevne molitve prije zasjedanja parlamenta nadalje — ostaju posve nesporne, a rijetke inicijative za odvajanje crkve od države, poput one Tonyja Benna 1983. godine, prolaze bez odjeka (Prescott, 2006: 137–138; usp. Špehar, 2010: 177–178). Upravo ta asimetrija — sekularizirano društvo bez laicizirane politike — objašnjava zašto radikalna sekularizacija obreda nikada nije bila realna opcija: preostala je reinterpretacija.

Taj je put najavio sam Charles, još kao princ od Walesa. U razgovoru s Jonathanom Dimblebyjem 1994. godine izjavio je da bi se radije vidio kao *Defender of Faith* — branitelj vjere kao takve, bez određenoga člana — negoli kao *Defender of the Faith*, branitelj jedne, anglikanske vjere (Dimbleby, 1994: 528-530). Izostavljanje jedne jedine riječi, određenoga člana *the*, proizvelo je desetljećima dugu javnu raspravu — upravo zato što je svima bilo jasno da se ne radi o gramatici, nego o simboličkoj rekonfiguraciji odnosa krune, crkve i društva. U literaturi o odnosima crkve i države ta je najava odmah pročitana kao znak prijelaza s deklarativnoga modela državne crkve prema multikonfesionalnoj vjerskoj politici (Prescott, 2006: 138; usp. Špehar, 2010: 178). Godine 2015. Charles je svoju poziciju precizirao: zadržat će naslijeđeni naslov *Defender of the Faith*, ali ga razumije tako da obrana Engleske crkve uključuje i obvezu zaštite slobodnoga prakticiranja svih vjera i uvjerenja u zemlji. Ta je formula — zadržavanje pravnoga statusa uz promjenu javne interpretacije — ključna: Charles nije promijenio ni naslov, ni ustavni položaj, ni obrednu strukturu, nego značenje koje ti nepromijenjeni elementi nose.

Krunidba 6. svibnja 2023. u Westminsterskoj opatiji bila je liturgijska provedba te reinterpretacije. Struktura obreda ostala je gotovo netaknuta: anglikanska euharistija, prisega, pomazanje, insignije, ustoličenje — ista matrica koja se koristi tisuću godina. No unutar te matrice dogodile su se pomno režirane inovacije: u obredu su prvi put aktivno sudjelovali predstavnici drugih kršćanskih denominacija te židovske, muslimanske, hinduističke, sikhske i budističke zajednice; poslanicu je čitao premijer hinduističke vjere; na samome kraju obreda predstavnici nekršćanskih vjerskih zajednica uputili su kralju zajednički pozdrav; a nadbiskup od Canterburyja u uvodnim je riječima kraljevu ulogu izrijekom povezao sa stvaranjem okružja u kojem ljudi svih vjera i uvjerenja mogu slobodno živjeti (Church of England, 2023). Analitički gledano, krunidba 2023. nije bila ni sekularizirana ni relativizirana: pomazanje je i dalje bilo skriveni sakralni vrhunac, kršćanska liturgijska forma nije razgrađena. Dogodilo se nešto suptilnije i, za teoriju političke liturgije, znatno zanimljivije: institucija se promijenila bez promjene vlastite strukture.

Institucionalizacija pluralizma kroz simboličku transformaciju monarhije

Zašto je ta promjena više od komunikacijske prilagodbe? Zato što je u ustavnoj monarhiji simboličko *institucionalno*. Britanski monarh nema stvarne političke moći; njegova je funkcija gotovo u cijelosti simbolička — on je, Bagehotovim klasičnim rječnikom, "dostojanstveni" dio ustava. No upravo zato promjena simbola ovdje nije kozmetika, nego promjena same institucije: ako institucija postoji kao simbol, tada je reinterpretacija simbola njezina supstancijalna reforma. Institucije opstaju putem simbola, ritual im

omogućuje kontinuitet, a promjena simbola znači promjenu društvenoga identiteta koji institucija reprezentira.

Tu se pokazuje analitička vrijednost Laclauove figure "praznoga označitelja" (Laclau, 1996: 43-45), primijenjene na mitsko i obredno mjesto suvremene politike: ono sadrži ostatak značenja koji se ispunja uvijek novim interpretacijama, pogodnima za trenutni politički narativ (Špehar, 2024: 161; usp. Jerbić, 2014: 199–200). Naslov *Defender of the Faith* funkcionira upravo tako: forma ostaje konstantna kroz pet stoljeća, dok se njezin sadržaj sustavno prepisuje. Prvu je resignifikaciju, kako je pokazano, doživio već u 16. stoljeću: papinski dar za obranu rimske vjere postao je parlamentarni naslov obrane anglikanske crkve od Rima. Charlesova reinterpretacija stoga nije presedan, nego druga velika resignifikacija istoga označitelja — od obrane sakramenata protiv Luthera, preko obrane protestantizma protiv katolicizma, do obrane vjerske slobode u pluralnome društvu. Politička liturgija ne čuva značenja; ona čuva mjesta značenja, koja svaka epoha iznova ispunja.

Slučaj Charlesa III. potvrđuje tako na gotovo udžbenički način tezu da je obredno i mitsko u suvremenoj ustavnoj državi mnogo više od očuvanja tradicije i njezina perpetuiranja u suvremenosti, te da je njegova funkcija gotovo identična onoj predmodernih formi, samo s djelomično izmijenjenim interpretacijama (Špehar, 2024: 162). Krunidba 2023. zadržala je strukturu iz 973.; izmijenila je interpretaciju. Monarhija nije odgovorila na sekularizaciju i pluralizaciju odbacivanjem liturgije — što bi je lišilo jedinoga izvora legitimnosti koji joj je preostao — nego njezinom rekontekstualizacijom. Politička liturgija pokazala je ovdje upravo ono svojstvo koje joj pripisuje Rivière: ona ne služi samo perpetuiranju gesta i narativa kroz vrijeme, nego u svemu traži mogućnost da utječe na promjene (Rivière, 1988: 73-81; usp. Špehar, 2024: 150). Ona je, drugim riječima, mehanizam promjene koliko i mehanizam kontinuiteta — svojevrsni *conversio morum* politike.

Najvažnija posljedica te reinterpretacije jest promjena statusa samoga pluralizma. Do krunidbe 2023. religijski pluralizam Ujedinjenoga Kraljevstva postojao je kao društvena činjenica i kao pravna kategorija (zaštita vjerskih sloboda), ali ne i kao sadržaj državne simbolike: državni obred *par excellence* ostajao je ekskluzivno anglikanski. Uključivanjem predstavnika drugih vjera u sam krunidbeni obred — ne kao gostiju, nego kao sudionika liturgijskoga čina — pluralizam je prešao prag koji dijeli društvenu zbilju od državne simbolike. On više nije samo ono što država tolerira ili štiti; on je postao ono što država obredno *jest*. To je precizno značenje sintagme institucionalizacija pluralizma: društvena vrijednost postaje institucionalna onda kada uđe u utemeljujući obred institucije. Monarh time simbolički prestaje biti jamac konfesionalnoga identiteta države i postaje simbol svih građana; religijska legitimacija krune transformira se u legitimaciju uključivosti. Pritom — i to je teorijski odlučujuće — legitimacijska struktura ostaje religijskoga podrijetla i religijske forme: uključivost se ne proglašava zakonom, nego se posvećuje obredom. Time britanski slučaj potvrđuje i Kymlickino zapažanje da polietnička raznolikost nastala migracijama u pravilu ne traži odvajanje od zajedničkih institucija, nego njihovu modifikaciju kako bi se prilagodile kulturnim i religijskim razlikama (Kymlicka, 2004: 21–22; usp. Špehar, 2010: 187–188) — krunidba 2023. upravo je takva modifikacija, izvedena na simboličkom vrhu političkoga poretka. Kršćanska liturgijska matrica postaje posuda u koju se

ulijeva nova, pluralistička interpretacija zajednice — još jedan primjer paradoksalne sekularizacije obrednoga kao osnovnoga preduvjeta moderne političke liturgije (Špehar, 2024: 152).

Konačno, i hijerofanijski *ostatak* ostaje na svome mjestu. Uključivost, poput slobode i jednakosti, nikada nije dovršena: uvijek postoje zajednice koje se ne osjećaju reprezentiranima, uvijek nova pitanja o granicama uključivanja — od položaja nereligioznih građana do ustavne privilegiranosti Engleske crkve koja pravno i dalje postoji, a koju rastakanje kohezije u "dobu identitetâ" (Gauchet, 2012: 25-35) čini sve vidljivijom. Upravo ta neispunjenost ciljeva, koja bi se mogla činiti slabošću nove simboličke formule, prema logici sekularne hijerofanije njezina je snaga: ona ostavlja prostore razvoja institucije otvorenima novim društvenim uvjetima i promjenama (usp. Špehar, 2024: 161). Monarhija koja bi bila "dovršeno" inkluzivna izgubila bi upravo onu dinamiku reinterpretacije koja joj omogućuje trajanje.

Zaključno

Britanska monarhija pokazuje kako se suvremene političke institucije održavaju ne odbacivanjem tradicije, nego reinterpretacijom njezinih simbola. Promjena simboličke uloge britanskoga monarha — od branitelja jedne vjere prema zaštitniku svih vjera, provedena zadržavanjem naslova, ustavnoga položaja i obredne strukture uz promjenu njihove interpretacije — nije komunikacijska strategija, nego proces institucionalizacije novih društvenih vrijednosti. Analiza britanskih odnosa crkve i države pokazala je već ranije da model državne crkve, nakon dva stoljeća pravnih prekretnica, opstaje ponajprije u simboličkoj ulozi (Špehar, 2010: 190); ovdje se identificira mehanizam kojim se upravo taj simbolički sloj transformira — političku liturgiju. Krunidba Charlesa III. demonstrirala je da politička liturgija, upravo zato što počiva na mitskoj strukturi s ostatkom značenja, može primiti u sebe pluralizam ne razgrađujući se: struktura ostaje, interpretacija se mijenja. Time se potvrđuje teza da mitsko i obredno u suvremenoj demokratskoj politici služi mogućnosti prevrednovanja, transformacije i promjene politike te njezine prilagodbe novim društvenim uvjetima (Špehar, 2024: 161). Upravo kroz političku liturgiju omogućuje se institucionalizacija novih društvenih vrijednosti bez prekida institucionalnoga kontinuiteta — a britanska je krunidba 2023. za tu tezu možda najznačajniji suvremeni primjer.

Literatura

Balandier, G. (1980). *Le Pouvoir sur scènes*. Paris: Balland.

Bogdanor, V. (1995). *The Monarchy and the Constitution*. Oxford: Oxford University Press.

Cassirer, E. (1972). *Mit o državi*. Beograd: Nolit.

Church of England (2023). *The Authorised Liturgy for the Coronation Rite of His Majesty King Charles III*. London: Church House Publishing.

Davie, G. (1999). Europe: The Exception That Proves the Rule? U: P. L. Berger (ur.), *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics* (str. 65–83). Washington: Ethics and Public Policy Center.

Dimbleby, J. (1994*). The Prince of Wales: A Biography*. London: Little, Brown.

Doe, N. (1999). Les îles Britanniques (1800–1920). U: B. Basdevant-Gaudemet i F. Messner (ur.), *Les origines historiques du statut des confessions religieuses dans les pays de l'Union européenne* (str. 187–193). Paris: Presses universitaires de France.

Eliade, M. (2004). *Aspekti mita*. Zagreb: Demetra.

Gauchet, M. (2012). *Religija u demokraciji: Put laičnosti*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

Henrik VIII. (1521). *Assertio septem sacramentorum adversus Martinum Lutherum*. London: Richard Pynson.

Isensee, J. (2004). *Država, ustav, demokracija*. Zagreb: Politička kultura.

Jerbić, V. (2014). O odnosu mitskog i političkog u djelima Ernesta Laclaua. *Narodna umjetnost*, 51(2), 191–203.

Kymlicka, W. (2004). *Multikulturalizam: Multikulturno građanstvo.* Podgorica – Zagreb: CID i Naklada Jesenski i Turk.

Laclau, E. (1996). *Emancipation(s).* London: Verso.

Leon X. (1521). *Bula od 11. listopada 1521. kojom se Henriku VIII. dodjeljuje naslov Fidei Defensor.* London: British Library, Cotton MS Vitellius B IV/1.

McClean, D. (2008). État et Églises au Royaume-Uni. U: G. Robbers (ur.), *État et Églises dans l'Union européenne* (str. 597–624). Baden-Baden: Nomos.

ONS — Office for National Statistics (2022). *Religion, England and Wales*: Census 2021. London: ONS.

Picq, J. (2014). *Povijest države u Europi: Vlast, pravda i pravo od srednjega vijeka do naših dana*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

Prescott, A. (2006). Laïcité et sécularisation en Grande-Bretagne. U: A. Dierkens i J.-P. Schreiber (ur.), *Laïcité et sécularisation dans l'Union européenne* (str. 137–149). Bruxelles: Editions de l'Université de Bruxelles.

Purdam, K., Afkhami, R., Crockett, A. i Olsen, W. (2007). Religion in the UK: An Overview of Equality Statistics and Evidence Gaps. *Journal of Contemporary Religion*, 22(2), 147–168.

Rex, R. (1993). *Henry VIII and the English Reformation*. Basingstoke: Macmillan.

Rivière, C. (1988). *Les liturgies politique*s. Paris: Presses universitaires de France.

Scarisbrick, J. J. (1968). *Henry VIII*. London: Eyre & Spottiswoode.

Schwartzenberg, R.-G. (1977). *L'Etat spectacle: Essai sur et contre le Star System en politique*. Paris: Flammarion.

Špehar, H. (2010). Historijski razvoj odnosa crkve i države u Velikoj Britaniji: ključne prekretnice i metamorfoze "državne crkve" u multikulturnom društvu. *Anali Hrvatskog politološkog društva*, 7(1), 171–192.

Špehar, H. (2024). Simboličko u političkoj liturgiji demokratske ustavne države: Od reaktualizacije mita do hijerofanije. *Bogoslovska smotra*, 94(1), 149–162.

Voas, D. i Crockett, A. (2005). Religion in Britain: Neither Believing nor Belonging. *Sociology*, 39(1), 11–28.